

Özel Eğitim Alanında Çalışmakta Olan Farklı Meslek Grubundaki Eğitimcilerin Yaşadığı Güçlüklerin Belirlenmesi

Çağlar Çetin*

Ankara Üniversitesi

Özet

Bu çalışmanın amacı, özel eğitim alanında çalışan farklı meslek grubu eğitimcilerinin yaşadıkları güçlüklerin belirlenmesidir. Çeşitli eğitim uygulama ve özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde görev yapan 87 kişiden, araştırmacı tarafından geliştirilen bir ölçme aracıyla toplanan veriler, tek yönlü varyans analiziyle çeşitli değişkenler bakımından karşılaştırılmıştır. Bulgular, mezun olunan bölümün, yaşanan güçlüklerde farklılık yarattığı, bunun yanında diğer değişkenlerin yaşanan güçlükler bakımından farklılık yaratmadığı yönündedir.

Anahtar Sözcükler: Özel eğitim, farklı meslek grupları.

Abstract

The purpose of this study was to identify the difficulties educators of different professions working in the area of special education came across. Data were gathered from 87 participants by a survey developed by the researcher and analyzed using one way analysis of variance. Results suggest that, with the exception of the bachelor program, none of the variables analyzed caused significant differences in the difficulties faced.

Key Words: Special education, different professions.

Zihin engelli bireyler, yaşlılarından farklı olarak
eğitimsel bakış açısıyla bağımsız yaşamalarını sağlayacak
bilgi ve becerileri kazanmak için

* Öğrenci, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Zihin Engelliler Öğretmenliği ABD.

özel eğitim yöntem ve tekniklerine ihtiyaç duyan bireyler olarak tanımlanmaktadır (Sucuoğlu ve Çifci, 2003). Normal gelişim gösteren çocukların bilişsel ve sosyal gelişimleri takvim yaşları ile paralellik göstermektedir. Dolayısıyla okul öncesi ve zorunlu ilköğretim seviyesindeki sınıflar için belirlenen hedefler aynı yaş grubundaki çocuklar için uygun düşmektedir. Ancak zihin engelli bireylerin zeka yaşları, bireyin yetersizlikten etkilenme derecesine göre takvim yaşlarının gerisinde kalmaktadır (Özsoy, Özyürek ve Eripek, 2001). Bu durumda zihin engelli öğrencilerin öğrenmeleri gereken beceriler akranlarından farklılaşmaktadır. Zihin engelli bireyler sadece akademik becerilerde değil sosyal, duygusal, öz bakım gibi değişik alanlarda da yetersizlikler gösterebilmektedir (Cebiroğlu, 1976, Sucuoğlu ve Çifci, 2001). Bu durum, öğretilmesi hedeflenen becerileri belirlerken, çerçevenin genişletilmesini de gerektirmektedir. Zihin engelli bireylerin öğrenme hız ve özelliklerindeki farklılıklar, bu bireylerin eğitim süreçlerinin normal gelişim gösteren akranlarından farklı bir yaklaşımla planlanması ve uygulanması gereğini ortaya koymaktadır. Bu gereklilikle, zihin engelli bireylerin eğitimi özel eğitim kapsamında ele alınmaktadır. Özel eğitim; yetersizlikten etkilenmiş bireylerin eğitim ve sosyal gereksinimlerini karşılamak üzere; alanda özel olarak yetiştirilmiş personel tarafından, geliştirilmiş eğitim programları ve özel eğitim yöntem ve teknikleri kullanılarak ve bu çocukların gelişim özelliklerine uygun eğitim

ortamlarında sürdürülen eğitim şeklinde tanımlanmaktadır (Özsoy ve diğ., 2001).

Özel eğitim hizmetlerinin istendik bir biçimde yürütülebilmesi, büyük ölçüde bu hizmetleri planlayan ve uygulayacak olan öğretmenin yeterliklerine bağlıdır. Öğretmen bir eğitim sisteminin en önemli ögesini oluşturur (Gürkan, 1993). Bu durum öğretmenlerin üst düzey genel kültüre sahip olmasını, öğreteceği alanda ve aynı zamanda eğitim alanında bilgi ve becerilerle donatılmış olmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla iyi bir öğretmen olabilmek için alan bilgisi, öğretmenlik meslek bilgisi ve genel kültür üçlüsü arasındaki dengenin çok iyi sağlanması ve öğretmenliğe ilişkin bazı becerilere sahip olunması gerekmektedir (Karagözoğlu, 1996). Ausubel, iyi bir öğretmende aranılan nitelikleri zihinsel yeterlik, alan bilgisi, akademik hazırlık, gelişim ve öğrenim bilgisi ile istenilir kişilik özellikleri olarak nitelemiştir (Akt., Kargın, 1997). Özel eğitim alanı söz konusu olduğunda ise eğitim sürecinde görev alacak öğretmenlerin yukarıda sıralanan yeterliklerin yanı sıra başka bilgi ve becerilere de sahip olmaları beklenmektedir. Bu yeterlikler, özel eğitime gereksinimi olan çocukların duygusal, bilişsel ve sosyal gelişim özelliklerini iyi tanımak, özel eğitim yöntem ve tekniklerine ilişkin bilgi ve becerilere sahip olmak, çocukların performans düzeylerini belirlemenin yanı sıra uygun ve gerçekçi hedefler belirleyebilmek ve bireye istendik davranışlar kazandırmak, istenmeyen davranışları azaltmak

ya da kaybettirmek olarak özetleyebileceğimiz davranış değiştirme tekniklerine hakim olmak şeklinde sıralanabilir. Bu yeterlikler tüm öğretmenler için gerekli olmakla birlikte özel eğitim alanında çalışan öğretmenler için kaçınılmazdır (Kargın, 1996).

Özel eğitim hizmetlerinin planlandığı şekilde yürüyebilmesi için pek çok kavram ve konunun derinlemesine incelenmesine ve tartışılmasına gereksinim vardır. **Bireyselleştirilmiş Eğitim Programları;** bu eğitim programlarının özel gereksinimli bireylerin eğitim ve sosyal gereksinimlerini karşılamak için özel olarak yetiştirilmiş **personel** ve farklı disiplinlerden profesyonellerin katılımı ile hazırlanmasını ve yürütülmesini sağlayan **ekip yaklaşımı** ve özel eğitim gerektiren bireylerin gelişim özelliklerine uygun, uygulanan eğitim programlarını her yönden destekleyecek donanıma sahip **eğitim ortamları** bu konular arasında yer almaktadır.

Zihin engelli bireyler, gerek öğrenme hız ve özellikleri ile bilişsel performanslarındaki farklılıklar, gerekse öğrenmeye ihtiyaç duydukları öncelikli becerilerdeki değişkenlikler nedeni ile bireyselleştirilmiş eğitim programlarına ihtiyaç duymaktadırlar. Bireyselleştirilmiş eğitim programları (BEP), her engelli çocuk için yazılı olarak, bölge eğitim kurumu veya eğitim ünitesi tarafından geliştirilmiş olan ve engelli çocukların, öğretmenlerin, ana-babaların ya da koruyucu ailelerin özel gereksinimlerini karşılamak için oluşturulmuş özel eğitim programlarıdır.

Bireyselleştirilmiş eğitim programları engelli öğrencinin o anki **performans düzeyini, kısa dönemli amaçları** da içeren **yıllık amaçları, çocuğa sağlanabilecek özel eğitim hizmetlerini** ve çocuğun normal eğitim programlarına ne ölçüde katılabileceğini, bu tür hizmetlere başlanabilmesi için düşünülen **zamanı** ve devam edeceği **süreyi, ölçütleri, değerlendirme sürecini** ve öğretim sürecinin değerlendirilmesi için en azından bir yılı esas alan **zaman çizelgesini** içermektedir (Fiscus ve Mandell, 2002).

Zihin engelli bireyin eğitiminde ekip yaklaşımı öne çıkmaktadır. Yetersizlikten etkilenmiş öğrencilerle ilgili kararlar tek bir eğitimci tarafından değil, bir ekip tarafından verilir. Ekip yaklaşımı, farklı disiplinlerden bireyleri, uzmanlıklarını ortak bir çabaya katarak karmaşık kararlar verebilmek üzere bir araya getirir. Ekip, ebeveynler ile eğitim, özel eğitim, psikoloji, konuşma ve dil bozuklukları, sosyal hizmetler ve tıp alanlarını temsil eden başka bireylerden oluşabilir. Her ekip üyesi öğrenci hakkında veri toplar ve kendi mesleki bakış açısından yorumlayarak bunu ekibin diğer üyeleri ile paylaşır. Daha sonra yapılan tüm katkılar birlikte analiz edilir ve en uygun eğitsel karar alınmaya çalışılır (McLoughlin ve Lewis, 2000).

Ülkemizde özel gereksinimli bireylere sağlanacak eğitim hizmetleri 573 **Sayıllı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname** ile düzenlenmiştir. Buna göre; özel eğitim gerektiren bireylerin eğitimleri, hazırlanan bireysel

eğitim programları doğrultusunda akranları ile birlikte her tür ve kademedeki okul ve kurumlarda uygun teknik ve yöntem kullanılarak sürdürülür (MEB, 2000). Ülkemizde zihinsel yetersizlikten etkilenmiş pek çok öğrenci, kaynaştırma programları kapsamında normal eğitim veren eğitim kurumlarında akranları ile birlikte eğitim görmektedir. Diğer taraftan; zorunlu eğitim programlarının amaçlarını gerçekleştirecek durumda olmayan bireyler için gelişim alanlarındaki performansları dikkate alınarak hazırlanmış eğitim programlarının uygulanacağı kurumların açılacağı belirtilmiştir (MEB, 2000). Bu çerçevede zihin engelli bireylerin eğitimine yönelik olarak iki tür kurum yaygın olarak faaliyet göstermektedir: İlki Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı hizmet veren resmi eğitim uygulama okullarıdır. Bu okullarda; genel eğitim programlarından yararlanamayan okul öncesi ve zorunlu ilköğretim çağındaki zihinsel öğrenme yetersizliği olan çocukların öz bakım ve temel yaşam becerileri ile işlevsel akademik becerilerini geliştirmek ve topluma uyumlarını sağlamak amacıyla hazırlanan gelişimsel eğitim programı uygulanmaktadır (MEB, 2005). Eğitim uygulama okullarında tam gün eğitim hizmeti verilmektedir. İkinci tür kurum ise Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu'na veya Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak faaliyet gösteren özel, özel eğitim ve rehabilitasyon merkezleridir. Bu kurumlarda yapılacak eğitim faaliyetleri, engelli bireyin fonksiyon kayıplarının giderilmesi veya geriye kalan güç ve yeteneklerinin geliştirilerek

fiziksel, psikolojik, eğitimsel, gelişimsel, sosyal ve mesleki yönden mevcut kapasitelerini en üst düzeye çıkarılması için yapılan çalışmaların ve yardımların tümü şeklinde tanımlanmıştır (SHÇEK, 2005). Bu kurumlarda eğitim ve rehabilitasyona ihtiyaç duyan bireyler için bireysel ve grup rehabilitasyon programı seanslar halinde uygulanmaktadır. Bağlı oldukları sosyal güvenlik kurumu SSK ve Emekli Sandığı olan ailelerin seans ücretleri devlet tarafından karşılanmaktadır. İlgili yönetmelikler uyarınca bu kurumlarda özel eğitim öğretmeni, psikolog, çocuk gelişimi ve eğitimcisi, sınıf öğretmeni (sınıf öğretmenliği bölümünden mezun olup en az üç yıllık özel eğitim deneyimi olması şartı ile), rehber öğretmen, sosyal hizmet uzmanı, okul öncesi öğretmeni ve usta öğretici çalıştırılabilmektedir.

Önem

Ülkemizde zihin engellilerin eğitimini gerçekleştiren eğitimcilerin eğitim özgeçmişleri incelendiğinde, çok farklı kaynaklardan yetişmiş oldukları dikkati çekmektedir. Bu kaynaklar, doğrudan özel eğitim alanında yetişenler, hizmet içi eğitim ve sertifika programına katılanlar ve zihin engellilerin eğitimi konusunda hiç eğitim almamış olanlar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Eğitimcilerin farklı kaynaklardan yetişmiş olmaları, zihin engellilerin eğitimi konusunda bilgi ve becerilerinin farklı olacağı, dolayısıyla da eğitim-öğretim uygulamalarına yönelik yaklaşımlarının ve uygulamada kullanılan yöntem ve tekniklerinin de farklı olacağı

sorunu beraberinde getirmektedir. Bu nedenle bu araştırma, zihin engelli bireylerin eğitiminde görev alan eğitimcilerin yaşadıkları güçlükleri ortaya koyma açısından önemli görülmektedir. Ayrıca araştırmadan elde edilen bulguların, özel eğitimcilerin yetiştirilmesi ve alanda çalışmakta olan eğitimcilerin hizmet içi eğitim kursları ve sertifika programları ile desteklenmesi konusunda ileriye yönelik olarak alınması gereken önlemlere ve düzenlemelere de ışık tutması beklenmektedir.

Zihin engelli bireylere verilecek eğitim hizmetleri için özel eğitim gerektiren bireylerin gelişim özelliklerine uygun, uygulanan eğitim programlarını her yönden destekleyecek donanıma sahip eğitim ortamlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle bu araştırma, zihin engellilerin eğitiminde görev alan eğitimcilerin çalıştıkları kurumun fiziki şartları ile araç-gereç ve materyal donanımına ilişkin olarak yaşadıkları güçlükleri belirlemesi, bu konuda yapılabilecek düzenlemelere ve alınacak önlemlere yol gösterici olması bakımından da önemli görülmektedir.

Zihin engelli bireylerin eğitiminde en istendik gelişmeyi sağlamak okul ve aile arasında oluşturulacak tutarlı bir yaklaşımla mümkündür. Bu tutarlılığın sağlanması, ailenin okul ve çocuğun eğitiminden sorumlu olan eğitimciyle sürekli işbirliği içinde olması ile mümkündür. Son olarak, araştırmanın zihin engellilerin eğitiminde görev alan eğitimcilerin öğrenci aileleri ile ilişkili olarak yaşadıkları

güçlüklerin belirlenmesi, okul-aile etkileşimindeki olası engellerin ortadan kaldırılmasına yol gösterici olması açısından da önemli olduğu düşünülmektedir.

Problem

Eğitim uygulama okulları ve Özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde görev alan eğitimciler pek çok değişik güçlükler yaşamaktadırlar. Eğitimcilerin yaşayabileceği düşünülen güçlükler altı başlık altında toplanmıştır:

Kurum idaresi ile ilişkiler ilk güçlük olarak karşımıza çıkmaktadır. Kurum idaresinin eğitime ve eğitimciye yaklaşımı eğitim sürecini pek çok yönden etkilemektedir. Suelter (1986), özel eğitimcilerin iş doyumlarında yönetici desteği ve katılımının etkili olduğunu belirtmiştir. Eğitimcilerin, kurum idaresi ile ilgili olarak yaşadığı sorunlar yeterli destek alamama, istek ve önerilerinin idare tarafından dikkate alınmaması gibi sorunlar şeklinde ifade edilebilir.

Zihin engellilerin eğitiminde **ailelere** büyük sorumluluklar düşmektedir. Kazandırılan bilgi ve becerilerin genellenmesi, yeni becerilerin kazandırılması, problem davranışlarla baş edilmesi gibi özel eğitim uygulamalarında öğrenci ailesinin eğitim kurumu ile işbirliği önem taşımaktadır. Bu noktada ailenin yaklaşımı verilen eğitimden verim alınabilmesi için çok önemlidir. Öğrenci aileleri ile ilgili olarak eğitimcilerin; ailelerin özel eğitim hakkında yeterli bilgi düzeyine sahip olmamaları, verilen ödevlerin yaptırılması konusunda hassasiyet göstermemeleri, her

şeyi eğitim kurumundan beklmeleri ve eğitim kurumu ile yeterince iletişim kurmamaları gibi güçlükler yaşadıkları düşünülmektedir..

Mesleki donanımla ilgili olarak yaşanan güçlüklerin ise eğitimcilerin yaşadığı birçok probleme temel teşkil ettiği düşünülmektedir. Zihin engelli bireylerin eğitiminde bireyselleştirilmiş eğitim programlarının kullanılması, bu programların farklı disiplinlerden uzmanların sürecin her aşamasında aktif katılımı ile yürütülmesini gerekmektedir. Bu gereklilik özel gereksinimli öğrencilerin eğitim faaliyetlerinin yürütüldüğü eğitim kurumlarında farklı meslek gruplarından eğitimcilerin istihdam edilmesi zorunluluğunu beraberinde getirmiştir. Diğer taraftan özel eğitim alanında yetişmiş eğitimci sıkıntısı nedeniyle ekte farklı görevlerle anılan diğer profesyoneller doğrudan eğitim sürecinin içine girmektedir. Bu durum, özel eğitim hizmetlerini düzenleyen 573 Sayılı kanun Hükmünde Kararnamede "özel eğitim sınıf, okul ve kurumlarına öğretmenler; özel eğitim programını bitirmiş olanlardan atanır" şeklinde ifade edilmektedir. Ayrıca ilgili yönetmelikte "özel eğitim öğretmeni bulunmadığı hallerde öğretmen yetiştirme programını tamamlamış ve en az beş yıl öğretmenlik yapmış, ayrıca özel eğitimde kullanılan yöntem ve tekniklere ilişkin hizmet içi eğitim programına katıldığını belgelendiren veya bu konularda resmi veya özel kuruluşlarca düzenlenen bir sertifika programına katılmış olanların atanmasına öncelik tanınır"

şeklinde bir ifade de yer almaktadır (MEB, 2000).

Zihin engelli bireylerin eğitiminde görev alan eğitimcilerin, özel eğitim alanında yeterli donanıma sahip olmaları, uygulanan programdan maksimum verim alınabilmesi açısından hayati öneme sahiptir. Ancak özel eğitim öğretmenleri haricinde, alanda çalışan eğitimcilerin lisans programlarına bakıldığında özel eğitim yöntem ve teknikleri konusunda yeterli donanım verilmediği görülmektedir. Bunun sonucunda ülkemizde özel eğitim alanında çalışan öğretmenler, özelliklerini yeterince bilmedikleri çocuklarla çalışmak zorunda kalmakta, kurumlardaki araç gereç yetersizliği, programların yetersizliği, var olan programların uygulamaya koyulamaması gibi problemlerle baş etmeye çalışmaktadır. Ayrıca özel eğitim kurumlarında öğretmenlere bilgi ve beceri yönünden destek verecek uzmanların bulunmaması ve uygulamaya yönelik birçok sorunu kendilerinin çözmek zorunda kalmaları öğretmenlerin çalışmalarını güçleştirmektedir (Akçamete, Kaner ve Sucuoğlu, 1998). Eğitimcilerin, materyal hazırlama ve fiziksel ortamın öğretim gereksinimlerine göre düzenlenmesinde güçlük çektikleri, hizmet içi eğitime ve neyi nasıl öğreteceklerine ilişkin yazılı kaynağa ihtiyaç duydukları düşünülmektedir.

Zihin engelli bireylere uygulanan program kapsamında hedeflenen bilgi ve becerilerin kazandırılması ve genellemenin sağlanabilmesi için özel eğitime uygun araç-gereç ve materyallere ihtiyaç duyulmaktadır.

Eğitimcilerin eğitim süreci ile ilgili yaşadıkları güçlüklerin bir kısmı, eğitim kurumlarındaki araç-gereç ve materyallerin özel eğitime uygun olmaması, eksilen materyallerin yerine yenisinin konmaması, materyal hazırlama konusundaki bilgi eksikliği gibi problemler şeklinde ifade edilebilir..

Özel eğitim alanında çalışan eğitimcilerin yaşadığı güçlüklerin bazılarının da ders saatleri ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Eğitimciler eğitim uygulama okullarında haftada ortalama 30, özel eğitim merkezlerinde ise 40 saat derse girmektedir. Öğretim elemanlarının haftalık ders yükleri arttıkça sınıf içi mesleki davranışları ile bu davranışların nasıl olması gerektiğine ilişkin anlattıkları arasındaki tutarlılık azalmakta; haftalık ders saati azaldıkça tutarlılık artmaktadır (Gözütok, 1988). Decker (1980) tarafından yapılan bir araştırmada devlet okullarında çalışan öğretmenlerin işlerinden daha fazla doyum sağladıkları ve daha uzun süre öğretmenlik yaptıkları bulunmuştur. Ders yükünün fazla olması, eğitimcinin kendini geliştirmeye ve materyal hazırlama, derse hazırlık yapma gibi eğitimsel faaliyetlere zaman bulmasına ve tükenmişlik duygusunu görece erken yaşamasına yol açabilmektedir.

Eğitimcilerin yaşadığı maddi sorunlar ile ilgili olarak Akçamete ve arkadaşları (1998), güç ve yıpratıcı bir iş yapma karşılığında öğretmenlerin düşük ücret karşılığında çalışmakta olduklarını belirtmiştir. Özel eğitim öğretmenlerinin çalıştığı alan ve bu meslekte çalışırken yaşadıkları güçlükler göz önüne

alındığında maddi anlamda doyum sağlamaları daha da önem kazanmaktadır.

Amaç

Araştırmanın amacı, özel eğitim alanında çalışmakta olan farklı meslek grubundaki eğitimcilerin yaşadığı güçlükleri ve bu güçlüklerin farklılaşmasına etki eden değişkenleri belirlemektir.

Yapılan bu araştırmada yukarıda ifade edilen amaç doğrultusunda şu sorulara yanıt aranmıştır:

1. Zihin engelli bireylerin eğitiminde görev alan eğitimcilerin yaşadığı güçlükler mezun oldukları bölüme göre farklılaşmakta mıdır?

2. Eğitimcilerin yaşadığı güçlükler çalışmakta oldukları eğitim kurumuna göre farklılaşmakta mıdır?

3. Eğitimcilerin yaşadığı güçlükler yaşlarına göre farklılaşmakta mıdır?

4. Eğitimcilerin yaşadığı güçlükler cinsiyetlerine göre farklılaşmakta mıdır?

5. Eğitimcilerin yaşadığı güçlükler alanda çalışma sürelerine göre farklılaşmakta mıdır?

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu araştırma, mevcut durumu incelemeyi amaçlayan betimsel bir çalışmadır. Betimsel araştırmalar, durumu olduğu gibi saptamaya yöneliktir. Bu araştırmada farklı eğitim özgeçmişine sahip eğitimcilerin, özel eğitim alanında çalışırken yaşadıkları güçlükler çeşitli değişkenler açısından incelenmeye çalışılmıştır. Buna göre

araştırma, mevcut durumda ilişkileri inceleyen ilişkiyel bir çalışmadır (Karasar, 1984).

Araştırmanın bağımlı değişkeni, farklı eğitim özgeçmişine sahip eğitimcilerin özel eğitim alanında çalışırken yaşadıkları güçlükler; bağımsız değişkenleri ise, eğitimcilerin mezun oldukları okul, çalıştıkları kurum, yaşları, cinsiyetleri ve özel eğitim alanında çalışma süreleridir.

Araştırma Grubu

Araştırma grubu Ankara ili merkezinde zihin engelli bireylere eğitim veren 3 eğitim uygulama okulu ile 7 özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinde görev yapan eğitimcilerden oluşmaktadır. Araştırma grubunun demografik özellikleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1

Araştırma Grubunun Demografik Özellikleri

	Cinsiyet	Yaş						Mezun Olduğu Bölüm		Alanda Çalışılan Yıl		
		K	E	20-25	26-30	31-40	41-	Özel Eğt.	Diğer	1-5	6-10	11-
Eğt. Uyg. Okulu	41	28	13	4	14	14	9	11	30	28	8	5
		68%	32%	10%	34%	34%	22%	27%	73%	68%	20%	12%
Özel Eğt. Merkezi	46	37	9	17	20	4	3	7	39	38	6	2
		80%	20%	37%	43%	8%	7%	15%	85%	82%	13%	5%
Toplam	87	65	22	21	34	18	12	18	69	67	14	7
		75%	25%	24%	39%	21%	14%	21%	79%	77%	16%	7%

Tablo 1'den de görüldüğü gibi araştırma grubunu oluşturan eğitimcilerin 41'i eğitim uygulama okullarında, 46'sı da özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde çalışmaktadır. Cinsiyet açısından bakıldığında eğitimcilerin %75'inin kadın, %25'inin ise erkek olduğu görülmektedir. Eğitimcilerin özel eğitim alanında çalışma süreleri üç gruba ayrılmıştır. Buna göre araştırma grubunda yer alan eğitimcilerin %77'si 1-5 yıl arasında %16'sı 6-10 yıl arasında, %7'si ise 11 yıl

ve uzun süredir özel eğitim alanında çalışmaktadır. Yaş gruplarına bakıldığında, eğitim uygulama okulları ve özel eğitim merkezlerinin farklılaştığı görülmüştür. Özel eğitim merkezlerinde çalışan eğitimcilerin yaş ortalamalarının daha genç olduğu göze çarpmaktadır. Araştırmaya katılan eğitimcilerin mezun oldukları bölüme bakıldığında ise, verilecek eğitim hizmetlerinden verim alınabilmesi için yetiştirilmiş personele özellikle ihtiyaç duyulan özel eğitim alanında

çalışan bu eğitimcilerin sadece % 21'inin özel eğitim bölümünden mezun olduğu, %79'unun ise farklı alanlara yönelik olarak eğitim veren bölümlerden mezun olduğu görülmektedir.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplamak amacıyla öncelikle uygun bir ölçme aracı bulmak için ilgili alan yazın taranmış ancak araştırmanın amacına uygun bir ölçme aracına rastlanmamıştır. Bunun üzerine araştırmacı tarafından "**özel eğitim alanında çalışan eğitimcilerin yaşadıkları güçlükleri belirleme aracı**"nın geliştirilmesine karar verilmiştir.

Ölçme aracında yer alacak ifadelerin belirlenmesi amacıyla öncelikle alanda çalışan 13 eğitimci ile görüşmeler yapılmıştır. Yapılan görüşmelerde eğitimcilerin hangi alanlarda güçlükler yaşadıkları belirlenmiş ve bu güçlüklerle yönelik olarak 30 ifadeden oluşan bir soru havuzu oluşturulmuştur. Daha sonra soru havuzunda yer alan ifadeler uzman görüşüne sunulmuştur. Yapılan düzeltmeler, eklemeler ve bazı soruların çıkarılması ile 32 sorudan oluşan ölçme aracı ortaya çıkmıştır. Ölçme aracı Likert tipi dördümlü derecelenmeli bir değerlendirme aracıdır ve 0 (hiç doğru değil), 1 (biraz doğru), 2 (oldukça doğru) ve 3 (çok doğru) olmak üzere dört basamaktan oluşmaktadır.

Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmaları

Ölçeğin yapı geçerliğini belirlemek üzere, elde edilen yanıtlara temel bileşenler analizi uygulanmış ve toplam varyansın

%42'sini açıklayan 3 faktör elde edilmiştir. Ardından birbirinden olabildiğince bağımsız faktörlere ulaşabilmek için faktör analizine bir rotasyon yöntemi olan varimaks kullanılarak devam edilmiştir. Yapılan varimaks rotasyonu sonucu yük değerleri .30'un altında olan dört madde (3, 9, 23, 30) elenerek faktör analizi iki faktöre göre tekrarlanmıştır. İki faktörlü analizde maddelerin kendi içinde tutarlı bir biçimde dağıldığı görülmüş ve ölçeğin iki faktörlü olmasına karar verilmiştir.

Analiz sonucuna göre "**eğitimcilerin kendi yeterlikleri ile eğitim sürecine yönelik yaşadıkları güçlükler**" olarak kavramsallaştırılan birinci faktör varyansın % 20,5'ini, "**eğitimcilerin, kurum yapısı ve işleyişine ilişkin yaşadıkları güçlükler**" olarak kavramsallaştırılan ikinci faktör varyansın %18,3'ünü açıklamaktadır. Bu iki faktör birlikte toplam varyansın %38,8'ini açıklamaktadır.

Aracın güvenilirliğini belirlemek için yapılan iç tutarlılık çalışmasında madde toplam korelasyon katsayıları hesaplanmış ve en düşük madde toplam korelasyon katsayısı 0.30, en yüksek madde toplam korelasyon katsayısı ise 0.60 olarak hesaplanmıştır. Ayrıca aracın iç tutarlılığını belirlemek amacıyla her iki faktöre ve aracın tümüne ait Cronbach Alpha katsayısı hesaplanmıştır. Birinci faktörün Cronbach Alpha katsayısı 0.85, ikinci faktörün ise 0.80 olarak belirlenmiştir. Tüm ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı ise 0.88 olarak hesaplanmıştır.

Tüm analizler sonucunda elde edilen veriler, aracın geçerli ve güvenilir olduğunu göstermektedir.

Verilerin Çözümlemesi

Araştırma kapsamı içerisinde, özel eğitim alanında çalışmakta olan eğitimcilerin yaşadığı güçlüklerin çalıştıkları kurumun türü, mezun oldukları bölüm ve cinsiyetleri ne göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini hesaplamak için t-testi, yaşları ve alanda çalışma sürelerine göre anlamlı bir farklılık gösterip

göstermediğini hesaplamak için ise tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Verilerin analizinde .05 anlamlılık düzeyi benimsenmiştir.

Bulgular

Özel eğitim alanında çalışan eğitimcilerin yaşadığı güçlüklerin belirlenmesi amacıyla elde edilen verilerin analizi sonucunda elde edilen F ve p değerleri tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2

Verilerin Analizi Sonucunda Elde Edilen F ve p Değerleri

		N	x	ss	F	P
Cinsiyet	Kadın	64	44.39	13.45		
	Erkek	23	38.04	12.26	.535	.51
	Toplam	87				
Mezun olunan bölüm	Özel Eğitim	18	36.38	11.11		
	Diğer	69	44.36	13.50	1.468	*.24
	Toplam	87				
Çalışılan kurum	Eğt. Uyg. Okulu	42	45.52	13.32		
	Özel Reh. Merkezi	45	40.08	13.04	.213	.58
	Toplam	87				
Alanda çalışma süresi	1-5 yıl	67	42.58	13.82		
	6-10 yıl	14	41.92	12.58		
	11 yıl ve üzeri	6	46.00	11.40	.204	.816
	Toplam	87				
	Yaş	20-25	22	38.18	13.16	
	26-30	35	41.94	12.36		
	31-40	18	49.61	14.79	2.613	.57
	41 ve üzeri	12	42.91	11.73		
	Toplam	87	42.71	13.38		

*p< .05

Bulgulara göre eğitimcilerin yaşadığı güçlüklerin; çalıştıkları kuruma, cinsiyetlerine, yaşlarına ve alanda çalışma sürelerine göre anlamlı bir farklılık göstermediği bulunmuştur. Diğer taraftan eğitimcileri yaşadığı güçlüklerin mezun oldukları bölüme göre

anlamlı farklılık gösterdiği görülmüştür. Eğitimcileri mezun oldukları bölüm dikkate alınarak, ölçekteki maddeler üzerinde t-testi tekrarlanmış ve farklılığın ölçekteki hangi ifadelerde yaşandığı belirlenmiştir. Sonuçlar Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3

		Bölüm	x	ss	F	p
1	Öğrenci aileleri ile yeterli iletişim kuramıyorum.	Ö. Eğitim	.50	.70	.043	*.88
		Diğer	.86	.82		
2	Neyi nasıl öğreteceğim konusunda yazılı kaynak ve materyale ihtiyaç duyuyorum.	Ö. Eğitim	1.33	1.23	7.069	*.73
		Diğer	1.79	.87		
3	Bir sorunun olduğunda okul/kurum idaresinden yeterli destek alamıyorum.	Ö. Eğitim	.66	.84	.301	*.32
		Diğer	.92	.99		
4	Çalıştığım okul/kurumda yeterli materyal bulmakta güçlük çekiyorum.	Ö. Eğitim	2.22	.80	2.473	*.01
		Diğer	1.56	1.01		
5	Aldığım ücret beni tatmin etmediği için kendimi işime tam olarak veremiyorum.	Ö. Eğitim	1.38	1.24	4.685	*.16
		Diğer	1.00	.98		
6	Öğrenci aileleri verilen ödevlerin yapılması konusunda özen göstermiyor.	Ö. Eğitim	1.81	1.04	4.792	.53
		Diğer	1.95	.73		
7	Eğitimim esnasında yaptığım staj niteliksel olarak kendimi geliştirmemi sağlayacak düzeyde değildi.	Ö. Eğitim	.77	1.00	1.332	*.04
		Diğer	1.36	1.09		
8	Öğrenci aileleri okul/kurumda verilen eğitimi destekleyici çalışmalar yaptırmıyor.	Ö. Eğitim	1.83	1.15	7.136	*.31
		Diğer	2.07	.79		
9	Eğitimim esnasında özel eğitim alanı ile ilgili yeterli teorik donanım almadım.	Ö. Eğitim	.38	.69	8.964	*.01
		Diğer	1.76	1.14		
10	Eğitimim esnasında yaptığım staj süre açısından yetersizdi.	Ö. Eğitim	.47	.71	10.023	*.01
		Diğer	1.43	1.16		
11	Eğitimde kullanacağım materyalleri nasıl hazırlayacağımı bilmiyorum.	Ö. Eğitim	.16	.38	13.803	*.04
		Diğer	.55	.78		
12	Öğrenci aileleri özel eğitim hakkında yeterli bilgi düzeyine sahip değil.	Ö. Eğitim	2.05	.93	4.271	*.23
		Diğer	2.30	.73		

1 3	İstek ve önerilerimiz idare tarafından dikkate alınmıyor.	Ö. Eğitim	.77	.94	.616	*.08
		Diğer	1.23	.99		
1 4	Kendimi mesleki olarak yetiştirmeye zaman bulamıyorum.	Ö. Eğitim	1.38	.97	.207	.60
		Diğer	1.25	.99		
1 5	Materyaller özel eğitim için uygun değil.	Ö. Eğitim	1.77	1.11	.587	*.10
		Diğer	1.29	1.05		
1 6	Daha verimli olmak için meslek içi eğitim almak isterim.	Ö. Eğitim	1.05	.99	.059	*.00
		Diğer	2.17	.96		
1 7	Yaptığım işin bana daha fazla ücret hak ettirdiğini düşünüyorum.	Ö. Eğitim	2.16	.98	.101	*.41
		Diğer	2.36	.91		
1 8	Öğrenci ailelerinin çoğu her şeyi bizden bekliyor.	Ö. Eğitim	2.38	.84	.194	.63
		Diğer	2.48	.72		
1 9	Yeterli materyal bulamadığımdan öğretimde güçlük çekiyorum.	Ö. Eğitim	1.94	.87	2.978	*.13
		Diğer	1.55	.98		
2 0	Materyallerin çoğu ya kırık yada işe yaramayan nesnelere.	Ö. Eğitim	1.58	1.00	.027	*.31
		Diğer	1.30	1.02		
2 1	Okul/kurum idaresi ile yeterli düzeyde ilişki kuramıyorum.	Ö. Eğitim	.61	.69	4.337	*.25
		Diğer	.92	1.09		
2 2	Özel eğitim öğretmenliği için yeterli bilgiye sahip değilim .	Ö. Eğitim	.22	.59	4.397	*.01
		Diğer	.98	.92		
2 3	Problem davranışlarla baş etmede güçlük çekiyorum.	Ö. Eğitim	.33	.59	.790	*.01
		Diğer	1.00	.92		
2 4	Eksilen materyallerin yerine yenisi konmuyor.	Ö. Eğitim	1.55	.92	.461	.72
		Diğer	1.65	.99		
2 5	Kendimi yorgun ve tükenmiş hissediyorum.	Ö. Eğitim	1.00	.97	.256	*.49
		Diğer	1.17	.99		
2 6	Farklı eğitim yöntemlerinin nasıl kullanacağını bilmiyorum.	Ö. Eğitim	.27	.57	1.813	*.01
		Diğer	.95	.86		
2 7	Öğrencilerin performanslarını nasıl değerlendireceğimi bilmiyorum	Ö. Eğitim	.11	.47	13.98 2	*.02
		Diğer	.61	.83		
2 8	Fiziksel ortamın öğretim gereksinimlerine göre nasıl düzenlenebileceği konusunda güçlük çekiyorum.	Ö. Eğitim	.22	.42	11.14 8	*.08
		Diğer	.55	.76		

*p< .05

Tablo 3'te de görüldüğü gibi, eğitimcilerin yaşadığı güçlüklerde mezun oldukları bölüme göre anlamlı bir farklılık vardır. Ölçekteki ifadelerin ortalama değerlerine bakıldığında özel eğitim bölümünden mezun olan eğitimcilerin, çalıştıkları kurumlardaki materyal eksikliği, var olan materyallerin özel eğitime uygun olmaması, eksilen materyalin yerine yenisinin konmaması ve aldıkları ücretin yetersizliği ile ilgili güçlükleri daha çok yaşadıkları görülmektedir. Diğer bölümlerden mezun olan eğitimcilerin ise eğitimleri sırasında özel eğitim hakkında yeterince donanım almamaları, yeterli staj yapmamaları, özel eğitim öğretmenliği hakkında yeterli bilgiye sahip olmamaları, problem davranışlarla baş etmede zorlanmaları, öğrencilerin performanslarını nasıl değerlendireceklerini bilememeleri, farklı eğitim yöntemlerini kullanma konusunda yetersiz kalma gibi güçlükleri daha çok yaşadıkları görülmektedir. Ayrıca bu eğitimcilerin yazılı kaynak ve materyale ve hizmet içi eğitime ihtiyaç duydukları da araştırmanın bulguları arasındadır.

Tartışma

Bu araştırmada özel eğitim alanında çalışan farklı meslek grubundaki eğitimcilerin yaşadıkları güçlüklerin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma bulguları, ele alınan değişkenlerden cinsiyet, çalışılan kurumun türü, eğitimcinin yaşı ve

özel eğitim alanında çalışma süresinin araştırmaya konu olan güçlüklerin yaşanmasında anlamlı bir farklılığa yol açmadığını göstermektedir. Mezun olunan bölümün ise yaşanan güçlükler açısından anlamlı bir farklılaşmaya yol açtığı belirlenmiştir. Araştırma grubu mezun oldukları bölüm açısından, özel eğitim bölümünden mezun olanlar ve üniversitelerin diğer bölümlerinden mezun olanlar olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Buradan hareketle eğitimcilerin özel eğitime ilişkin bilgi düzeyi ve özel eğitim alanına yönelik olarak aldıkları eğitimin meslek yaşamlarında yaşadıkları güçlükler üzerinde ne derecede etkili olduğunun belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma bulgularına bakıldığında üniversitelerin diğer bölümlerinden mezun olan eğitimcilerin problem davranışlarla başa çıkma, materyal hazırlama, eğitimi planlama, eğitim ortamını yapılacak öğrenme etkinliğine göre düzenleme, öğrencinin performansını belirleme gibi özel eğitim uygulamalarında özel eğitim bölümünden mezun olan eğitimcilere göre daha fazla güçlük yaşadıkları bulunmuştur. Ayrıca bu eğitimcilerin özel eğitim alanı ile ilgili yazılı kaynak ve materyal ile meslek içi eğitime ihtiyaç duydukları da araştırmanın bulguları arasındadır.

Diğer taraftan özel eğitim mezunlarının ise materyal eksikliği, var olan materyallerin özel eğitime uygun olmaması, eksilen materyalin yerine yenisinin konmaması ve aldıkları ücretin yetersizliği gibi

çalışılan kurumla ve kurumun donanımıyla ilişkili güçlükleri daha çok yaşadıkları görülmektedir. Ancak özel eğitim bölümünden mezun eğitimcilerin diğer eğitimcilerle aynı kurumlarda çalıştıkları dikkate alındığında özel eğitim bölümü mezunlarının daha donanımlı olmalarının beklentilerini yükselttiği ve dolayısıyla bu tür güçlükleri daha fazla hissetmelerine yol açtığı düşünülmüştür.

Öğrencinin, performans düzeyinin ile duygusal ve sosyal açıdan güçlü ve zayıf yönlerinin belirlenmesi, öğrenmeye ihtiyaç duyduğu öncelikli becerileri içeren uzun ve kısa dönemli hedefler, ihtiyaç duyabileceği tıbbi ve sosyal destekler gibi kapsamlı konular özel gereksinimli öğrencinin eğitim sürecinin farklı disiplinlerden gelen profesyonellerin katılımı ile planlanması zorunluluğunu beraberinde getirmektedir. Ekip yaklaşımı dediğimiz bu yaklaşımın temel amacı, eğitsel kararların verilebilmesi için gerekli bilgilerin tamamını, üyelerin uzmanlıklarını harekete geçirerek derlemektir. Ancak yetersizliği olan öğrencilerden sorumlu olan; gerekli eğitimsel değerlendirmeyi yapmak ve eğitim sürecini yürütmek üzere özel olarak yetiştirilen ekip üyesi özel eğitimcidir (McLoughlin ve Lewis, 2000).

Özel eğitim sürecinin amacına ulaşması için özel gereksinimli öğrencinin varolan performans düzeyinin belirlenmesi, eğitim ortamının, materyallerin, ödül ve pekiştireç sisteminin, değerlendirme sisteminin çocuğa göre uyarlanması gerekmektedir. Bu gereklilik, özel eğitim alanında

çalışacak eğitimcilerin özel eğitim yöntem ve teknikleri konusunda gerekli eğitimi almış olması zorunluluğunu beraberinde getirmektedir. Ayrıca istendik davranışların kazandırılması ya da arttırılması; istenmeyen davranışların kaybettirilmesi ya da azaltılması olarak özetleyebileceğimiz davranış değiştirme tekniklerinin bilinçli olarak uygulanması ve sonuca ulaşılabilmesi için özel gereksinimli öğrencinin eğitimini üstlenen eğitimcinin bu konuda gerekli bilgi ve beceri düzeyine sahip olması gerekmektedir.

Ülkemizde ise ekipte kendi uzmanlık alanlarıyla bağlantılı olarak görev alması gereken diğer üyelerin doğrudan eğitim sürecinin içine girdiği görülmektedir. Özel gereksinimli öğrencilere eğitim veren gerek resmi gerekse özel eğitim kurumlarının bünyesinde çalışan eğitimcilerin çoğunluğu özel eğitimle ilişkisi olmayan bölümlerden mezun olmaktadır. Sosyal hizmetler yüksek okulu; sınıf öğretmenliği, okul öncesi öğretmenliği, çocuk gelişimi ve eğitimi, psikoloji bölümleri gibi, mezunları özel eğitim kurumlarında çalışabilen lisans programlarının her biri özel eğitim alanında değil, kendi alanlarında çalışmak üzere insan yetiştirmeyi hedefleyen programlardır. Dolayısıyla bu programlarda verilen eğitim de mezunlarına özel eğitim öğretmenliği yapabilecek bilgi ve becerileri kazandırmaktan çok uzaktır. Bu bölümlerin eğitim programlarına bakıldığında bazılarında özel eğitim alanı ve özel gereksinimli bireyler konusunda genel olarak bilgi kazandırmayı amaçlayan seçmeli bir dönemlik ders verildiği;

bazılarının programlarında ise özel eğitim alanı ve zihin engelli bireylerin eğitimi ile ilgili hiçbir ders bulunmadığı görülmektedir. Bu durum araştırma bulgularının da ortaya koyduğu gibi uygulamada pek çok güçlüğü beraberinde getirmektedir. Özel eğitim yöntem ve tekniklerini bilmeden; özel gereksinimli öğrencileri tanımadan bu öğrencilere öğretmenlik yapmaya başlayan eğitimcilerin bu öğrencilerin performanslarını değerlendirme, uygun ve gerçekçi hedefler belirleme, yöntemi, etkinlikleri, materyalleri, sınıf düzenini ve değerlendirme araçlarını uyarlama gibi pek çok konuda yetersiz kalmaları doğaldır. Çünkü bu yöntem ve teknikler bu alanda çalışması için özel olarak yetiştirilen özel eğitimcilere kazandırılmaktadır. Üniversite eğitiminin de temel amacı insanları belli bir meslek alanında yetiştirerek o mesleği uygulayabilmek için ihtiyaç duyacağı tüm donanımı kazandırmaktır.

Sonuç ve Öneriler

Yapılan bu çalışmada zihin engelli bireylerin eğitiminde görev alan eğitimcilerin yaşadığı güçlüklerin yaşlarına, cinsiyetlerine, alanda çalışma sürelerine ve çalıştıkları kuruma göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı; diğer taraftan eğitimcilerin yaşadıkları güçlüklerin mezun oldukları bölüme göre anlamlı düzeyde farklılaştığı belirlenmiştir.

Ülkemizde özel eğitim alanında yetişmiş eğitimcilere ihtiyaç duyulmaktadır. Toplam sekiz tane Eğitim Fakültesinde Zihin

Engelliler Öğretmenliği programı bulunmaktadır. Özel eğitim kurumlarında duyulan özel eğitimci ihtiyacı karşılanmamaktadır. Bunun sonucu olarak da başka uzmanlık alanlarındaki profesyoneller özel eğitim öğretmeni olarak zihin engelli bireylerin eğitiminde görev almaktadır. Bu gereklilikle, mezunları zihin engelli öğrencilerin eğitiminde çalışabilen bölümlerin programlarına özel eğitim yöntem ve tekniklerine ilişkin dersler konulabilir. Bu bölümlerden mezun olup halen özel eğitim kurumlarında çalışmakta olan eğitimcilere ise, sunulacak hizmet içi eğitim ve sertifika programları vasıtası ile şu beceriler kazandırılabilir: Özel eğitime uygun materyal hazırlama; ödül ve pekiştirme tarifelerini kullanma; öğrencinin gereksinimlerine odaklanan gerçekçi ve işlevsel hedefler seçme; öğrencinin bireysel özelliklerine ve işlenen konuya uygun eğitim yöntem ve tekniklerini kullanma ve çocuğun performansını, eğitim sürecini ve öğrencinin kazanımlarını değerlendirme becerileri.

Yapılacak bu tür düzenlemelerle özel eğitime gereksinim duyan bireylerin eğitimlerinden daha fazla istifade etmeleri suretiyle yaşam kalitelerinin artacağı düşünülmektedir. Diğer taraftan özel eğitim alanında çalışan farklı eğitim özgeçmişine sahip eğitimcilerin mesleki yeterliliklerine ilişkin görüşlerinin daha olumlu olmasına ve yaptıkları işten alacakları doyumun artmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Akçamete, G., Kaner, S., & Sucuoğlu, B. (1998). Engelli ve normal çocuklarla çalışan öğretmenlerin tükenmişlik, iş doyumu ve A tipi davranış örüntüleri arasındaki ilişkinin karşılıklı olarak incelenmesi.
- Cebiroğlu, R. (1976). *Geç gelişen ve güç öğrenen çocuklar*. İstanbul: Gün Matbaası
- Decker, J. D. (1980). Job satisfaction factors of special education teachers employed in residential institutions for the mentally handicapped in New Mexico. *Dissertation Abstracts International*, 41.
- Fiscus, E. D., & Mandell, C. J. (2002). *Bireyselleştirilmiş eğitim programlarının geliştirilmesi*. Ankara.
- Gözütok, D. (1988). *Öğretmen eğitiminde meslek formasyonu öğretiminin öğretim elemanı davranışlarına yansımaları*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Gürkan, T. (1993). *İlkokul öğretmenlerinin öğretmenlik tutumları ile benlik kavramları arasındaki ilişki*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Karagözoğlu, G. (1996). Eğitim düzenimizde öğretmen yetiştirme sorunu. *Yeni Türkiye Dergisi Eğitim Özel Sayısı*, 2(7).
- Karasar, N. (1984). *Bilimsel araştırma yöntemi: İlke ve teknikler*. Ankara: Hacettepe Taş Yayınevi.
- Kargın, T. (1996). Özel eğitim alanına öğretmen yetiştirme. *Milli Eğitim Dergisi*, 136.
- Kargın, T. (1997). *Farklı eğitim özgeçmişine sahip öğretmenlerin işitme engeline ilişkin bilgi düzeyleri ile işitme engelli çocuklar ve anne babalarına yönelik tutumlarının karşılaştırılması*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- McLoughlin, J., & Lewis, R. (2000). *Özel gereksinimli öğrencilerin ölçümlenmesi*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- MEB (2000). *Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- MEB (2005). *Milli Eğitim Bakanlığı Özel, Özel Eğitim Okulları Çerçeve Yönetmeliği*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Özsoy, Y., Özyürek, M., & Eripek, S. (2001). *Özel eğitime giriş*. Ankara: Karatepe Yayınları.
- SHÇEK (2005). *SHÇEK Özel Rehabilitasyon ve Özel Eğitim Merkezleri Yönetmeliği*.
- Sucuoğlu, B., & Çifci, İ. (2001). *Yapamıyor mu yapmıyor mu? Zihin engelli çocuklar için sosyal beceri öğretimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.
- Sucuoğlu, B., & Çifci, İ. (2003). *Bilişsel süreç yaklaşımıyla sosyal beceri öğretimi*. Ankara: Kök Yayıncılık.
- Suelter, B.L. (1986). Building administrator participation in special education: A factor in special education teacher job satisfaction. *Dissertation Abstracts International*, A 47 / 05.